

**יחסי ישראל עם מדינות ערב:
הפוטנציאל הלא-ממומש**

עורכים:

ד"ר רועי קיבריק, ד"ר נמרוד גורן, מירב כהנא-דגן

אוקטובר 2020

ישראל וערב הסעודית: בדרך לנורמליזציה?

ד"ר מיכל יערי

א. מבוא

באפריל 2018 דיווח ברק רביד, הכתב המדיני של ערוץ 10, על פגישה של מנהיגים יהודים עם יורש העצר הסעודי. בפגישה, כך נטען, תקף מוחמד בן סלמן את הנשיא הפלסטיני, אבו מאזן, ואמר שההנהגה הפלסטינית החמיצה שוב ושוב הזדמנויות שניתנו לה ב-40 השנים האחרונות. הגיע הזמן שהפלסטינים יקבלו את ההצעות ויסכימו לשבת לשולחן המשא ומתן, אמר הנסיך, או שישתקו ויפסיקו להתלונן.⁸⁶ באותו חודש התראיין יורש העצר למגזין *אטלנטיק* ומדבריו השתמע כי הוא מכיר בזכות קיומה של ישראל, ובזכותו של העם היהודי למדינה לאומית. אמירות מסוג זה הן חריגות וחסרות תקדים בשיח הערבי. גם אם ישנה ביקורת של המנהיגות הערבית על התנהלות ההנהגה הפלסטינית, עד כה היא נאמרה מאחורי דלתיים סגורות. בריאיון נדיר לעיתון הסעודי *אילאך* בנובמבר 2017, אמר הרמטכ"ל הישראלי גדי אייזנקוט שישראל וערב הסעודית חולקות אינטרסים משותפים רבים, ושישראל מוכנה לשתף את ערב הסעודית במידע מודיעיני אם יש צורך בכך.⁸⁷ דברים אלו היו המשך ישיר לאמירותיו יוצאות הדופן של שר האנרגיה וחבר הקבינט הביטחוני יובל שטייניץ בריאיון לגלי צה"ל, לפיהם הקשר של ישראל "עם העולם הערבי המתון, כולל ערב הסעודית, מסייע לנו לבלום את איראן".⁸⁸ עד לאותה נקודת זמן, גורמים בכירים בממשלת ישראל רמזו על היחסים המתהדקים בין ישראל למדינות ערביות שאין איתן שלום, אולם הייתה זו הפעם הראשונה שבה התייחסו באופן מפורש לקיומם של קשרים עם ערב הסעודית.⁸⁹ מאוחר יותר הכחיש שר החוץ הסעודי את הדיווח הישראלי.⁹⁰

על רקע התבטאויות אלו ואחרות, המתארות שיתופי פעולה חסרי תקדים בין ישראל למדינות ערב השונות, ובראשן ערב הסעודית, המאמר מבקש לבחון את תקפותו של שיח זה ביחס ליחסי ישראל וערב הסעודית, לנוכח הנסיבות המשתנות במרחב האזורי. המאמר יתמקד ביחסי שתי המדינות בממדים המדיני, הביטחוני-אסטרטגי והכלכלי. הוא ישרטט את הפוטנציאל לשיתופי פעולה בין ישראל וערב הסעודית, יתייחס בקצרה לשיתופי הפעולה הקיימים, וידון ביחסים בין ישראל לפלסטינים כגורם המשפיע על יכולת מימוש הפוטנציאל.

האתגר בכתיבת המאמר הזה הוא כפול: ראשית, בשל היעדר קשרים דיפלומטיים רשמיים, המידע אודות מפגשים ושיתוח בין נציגי ואזרחי המדינות הוא מוגבל ומצומצם, ועל פי רוב לא זוכה לאישורם של גורמים ממסדיים. לפיכך, הצגת הדברים במאמר זה תכתב במשנה זהירות כדי להימנע ממצג שווא. שנית, במחקרים מסוג זה יש קושי ממשי ליצור הבחנה ברורה וחדה בין משאלת הלב של החוקרים לבין היתכנותם הלכה למעשה של שיתופי פעולה. לעיתים קיימת נטייה בקרב חוקרים להפריז בחשיבות היחסים בין המדינות ובתרומתם לאינטרסים הלאומיים, על אף שתמונת המציאות היא ככל הנראה שונה. לאור זאת, המאמר יתמקד בשיתופי פעולה ברי-מימוש בהינתן נסיבות מסוימות שלעת עתה אינן קיימות, ובראשן התקדמות משמעותית במשא ומתן בין ישראל לפלסטינים. אין מדובר בהכרח בהסכם סופי, כי אם בפריצת דרך מדינית שתתפרש על ידי הסעודים כאחת שסוללת את הדרך לקראת יחסים רשמיים בין ריאד לירושלים.

86 ברק רביד, "יורש העצר הסעודי על הפלס: שיקבלו מה שמציעים להם - או שישתקו," *חדשות ערוץ 10*, 29 באפריל 2018.

87 יואב זיתון וחעי קייס, "הרמטכ"ל בריאיון נדיר לאתר סעודי: "הסכמה מלאה בנושא איראן," *וואינט*, 16 בנובמבר 2017.

88 יובל שטייניץ, "אין מקום לעליהם על הנשיא," וילנסקי את ברדוגו, גלי צה"ל, 19 בנובמבר 2017.

89 ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו: "מה שקורה עם מדינות ערב בפועל, לא קרה בתולדותינו, גם כשחתמנו על הסכמי שלום. בפועל, שיתוף הפעולה בדרכים שונות, ברמות שונות, זה עדיין לא בהכרח תמיד חוצה את רף ההצנעה, אבל מה שיש מתחת להצנעה הזאת הוא הרבה יותר גדול מכל תקופה אחרת בתולדות ישראל. זה שינוי עצום." בנימין נתניהו, "הרמטכ"ל לרגל השנה החדשה במשרד החוץ," 6 בספטמבר 2017.

90 Ben Lynfield, "Saudi foreign minister denies country maintains ties with Israel," *The Jerusalem Post*, 22 November 2017.

ב. שיתוף הפעולה בין ישראל לערב הסעודית

1. שיתופי פעולה מדיניים

השינויים הטקטוניים בזירה המזרח תיכונית מאז 2011, במסגרתם חלה התגברות ממשית בממדי האיום האיראני ובפעילותם הענפה של ארגוני טרור ג'יהאדיסטים, יצרו את התשתית המתאימה להתקרבות משמעותית בין ישראל לערב הסעודית. דומה כי שתי המדינות השילו מעליהן את צורת החשיבה המסורתית שבאמצעותה הגדירו אויבים ובני ברית, והציבו בחזית את ביטחון המדינה. משמעות הדברים היא שבראש סדר היום של ירושלים וריאד ניצבת החתירה לייצוב הזירה המזרח תיכונית באמצעות בלימת כוחות אזוריים חתרניים ורדיקאליים, ובראשם איראן ושלוחותיה. בנסיבות אלו, מרחב האפשרויות לשיתופי פעולה העמיק והתרחב ביחס ישיר לגודל האיום ועוצמתו. בהתאם לכך, ניכרת בעת האחרונה התגמשות במדיניות הסעודית כלפי ישראל. ניתן לראות זאת למשל באישור הסעודי לחברת אייר-אינדיה לטוס מעל שטחה האווירי בדרכה אל ישראל וחזרה ממנה. בנוסף, מפגשים שנערכו בין בכירים סעודים ליהודים בשנה האחרונה מצביעים אף הם על הרוח החדשה המנשבת מכיוונה של ריאד. לא מן הנמנע שמטרת מהלכים אלו היא להכשיר את דעת הקהל הסעודית לקראת היום שבו יבשילו התנאים לנורמליזציה עם ישראל, ולאותת לאיראן על הקשרים המתהדקים עם ישראל.

חרף זאת, לא צפויה נורמליזציה בין שתי המדינות כל עוד לא יינתן מענה לתביעות הפלסטיניות, או לכל הפחות תסתמן פריצת דרך במשא ומתן הישראלי-פלסטיני. זאת, בשל המחויבות ההיסטורית של ערב הסעודית לקידום פתרון הבעיה הפלסטינית. הפעילות הסעודית הענפה בסוגיה זו מחזקת את מעמדו ויוקרתו של השלטון, אך בה בעת היא מטילה מגבלות ממשיות על מרחב הפעולה שלו ביחס לישראל. מגעים פומביים בין ריאד לירושלים עלולים לשמש נשק בידי אויבי הממלכה בשל הצגתם כבגידה באינטרס הפלסטיני, ולכן גם אם קיימת נכונות סעודית להעמיק ולהרחיב את שיתופי הפעולה עם ישראל, היכולת לנוע בכיוון זה היא מוגבלת בשל הנזק הצפוי לחוסן המשטרי של הממלכה בעקבות זאת. כתוצאה מכך, השלטון הסעודי מעדיף לצעוד בנתיבי הדיפלומטיה השקטה ובמסגרתם לקדם יעדים לאומיים-אסטרטגיים, על פני מתן פומבי לקשרים עם ישראל.

העמדה הסעודית הנוכחית רואה בישראל בת ברית פוטנציאלית, בוודאי במישור האסטרטגי, והיא שונה בתכלית מהתפיסה הסעודית המסורתית את ישראל. בעבר ישראל נתפסה על ידי הממלכה כאויב מר האחראי לסבלם של מיליוני פלסטינים וכנטע זר באזור. אמנם הצבא הסעודי לא לקח חלק פעיל במערכות הצבאיות נגד ישראל, אך העמדה הסעודית הרשמית הייתה אנטי-ציונית ובמובנים רבים אנטי-יהודית.

הכישלונות המתמשכים של צבאות ערב במלחמתם בישראל הובילו לשינוי חשיבה דרמטי של ההנהגה הסעודית באשר לאופן שבו יש לפתור את הסכסוך. לא עוד עימות צבאי, כי אם הליכה בנתיב הדיפלומטי כאמצעי לנסיגה ישראלית כוללת מהשטחים הכבושים. ב-1981 יצאה אל אוויר העולם יוזמת השלום של יורש העצר הנסיך פהד, שהציגה חזון רעיוני במסגרתו הפתרון לסכסוך עם ישראל אינו טמון בשלום בילטרלי, כי אם מולטילטרלי. היוזמה קראה לנסיגה ישראלית כוללת מהשטחים שנכבשו ב-1967, בתמורה לשלום אזורי כולל. על אף שהיוזמה הסעודית זכתה לאישור הליגה הערבית ב-1982, המציאות באותה עת הקשתה על יישומה וקידומה (פרוץ מלחמת לבנון), ובמהרה היא ירדה מסדר היום המזרח-תיכוני.

כעשרים שנה לאחר מכן הציג יורש העצר דאז, הנסיך עבדאללה, יוזמת שלום נוספת שחזרה על אותם עקרונות, אך בה בעת הגמישה את חלקם כדי להגדיל את הנכונות הישראלית לשבת אל שולחן המשא ומתן. יוזמה זו, בדומה לקודמתה, זכתה אף היא לתמיכת הליגה הערבית ואושרה שוב ושוב גם במהלך אירועי האביב הערבי. אלא שחרף חדשנותה וחשיבותה יוצאת הדופן, יוזמת השלום הסעודית (שלימים תקרא "יוזמת השלום הערבית") לא זכתה לתגובה ישראלית רשמית עד לימים אלו.⁹¹

91 מטרתה המרכזית של היוזמה הייתה, ככל הנראה, לשפר את התדמית הסעודית בעיני הציבור האמריקאי והממשל בפרט, לאחר הפיגוע בבנייני התאומים בספטמבר 2001. סעודיה חששה שהביקורת הקשה על כך ש-15 מתוך 19 המפגעים היו סעודים, תוביל לפגיעה קשה ביחסי המדינות, ולכן יזמה מהלך שנועד להציג לעולם כשוחרת שלום וכמי שנוקטת במדיניות פרו-אקטיבית כדי לקדם בזירה המדממת של המזרח התיכון. ההנהגה הסעודית הניחה, ככל הנראה, שישראל תתקשה לקבל את תנאי היוזמה, אך ייחסה חשיבות רבה יותר לפיוס בת בריתה האמריקאית.

מאז אירועי האביב הערבי שהובילו להתפשטות ההשפעה האיראנית במזרח התיכון ולהתחזקות ארגוני טרור ג'האדיסטיים, גבר המכנה המשותף בין ישראל לערב הסעודית. יחסי ערב הסעודית וישראל הפכו להיות סוד גלוי, על אף שטיבם והיקפם נותרו חשאיים.

כאמור, הסוגיה הפלסטינית הייתה ועודנה מכשול ממשי בפני התקדמות משמעותית אל עבר נורמליזציה בין המדינות. יחד עם זאת, גם באקלים זה מתקיימים קשרים ברמות ואופנים שונים. בשנים האחרונות רבו הדיווחים בתקשורת העולמית והמקומית על מפגשים חשאיים ופומביים בין גורמים בכירים מישראל וערב הסעודית. לדוגמה, באוקטובר 2017 נערך פאנל שעסק בעתיד המזרח התיכון. בין שאר משתתפי הפאנל לקחו חלק גם אפרים הלוי, ראש המוסד לשעבר, והנסיך טורקי אל פייסל, שהיה בעבר ראש המודיעין הסעודי.⁹² נוכחותם זה לצד זה העידה על התפנית הדרמטית ביחסי שתי המדינות. הנסיך פייסל אף ביקר בבית כנסת בניו יורק ונפגש עם שרת החוץ לשעבר, ציפי לבני, בשולי הוועידה הכלכלית בדאבוס ב-2016. לבני צייצה על כך בחשבון הטוויטר שלה והוסיפה תמונה מצולמת של השניים.

לא הייתה זו הפעם הראשונה בה נערכו מפגשים בין גורמים בכירים ישראלים וסעודים. כך, למשל, דווח כי נציגי המוסד הישראלי קיימו שיחות עם אישים סעודים במהלך השנים, וב-2007 נטען בפרסומים זרים שהתקיים מפגש סודי בין ראש הממשלה לשעבר, אהוד אולמרט, לנסיך הסעודי בנדר בן סולטן, שכיהן בעבר כראש המודיעין וכראש המועצה לביטחון לאומי.⁹³ המפגשים הללו לא זכו לאישור רשמי, אך שורה של התבטאויות של הצמרת הישראלית משקפת ככל הנראה את הדרך החדשה בה צועדות שתי המדינות.

ביוני 2015, ימים ספורים לפני כניסתו של דורי גולד לתפקיד מנכ"ל משרד החוץ, התקיים מפגש פומבי בינו לד"ר אנוואר עשקי, גנרל סעודי בדימוס וכיום יושב ראש מכון המחקר MESC (Middle East Centre for Strategic and Legal Studies). כשנה לאחר מכן הגיע עשקי עם משלחת סעודית של אנשי אקדמיה ואנשי עסקים לביקור בישראל, והמשלחת נפגשה עם נציגי ממשלה וחברי כנסת ישראלים, במטרה לקדם את יוזמת השלום הערבית.⁹⁴ ביקור זה זכה לתשומת לב רבה בתקשורת הישראלית והזרה משום שעל אף שאיננו רשמי, ככל הנראה לא היה יכול להתרחש ללא אור ירוק מצד בית המלוכה הסעודי. בנוסף לכך, ניתן להבחין בשינוי בשיח הפומבי ביחס לישראל, שבא לידי ביטוי ברשתות החברתיות, כמו גם בעיתונות הסעודית. כך, למשל, עיתון "אילאך" הסעודי ראיין שורה של בכירים ישראלים, בהם הרמטכ"ל, שר הביטחון ויו"ר האופוזיציה לשעבר. שנים ספורות קודם לכן, ב-2014, פרסם הנסיך הסעודי טורקי אל פייסל, מאמר יוצא דופן בעיתון הארץ לקראת וועידת השלום, בו הביע את תקוותו לשלום בין שתי המדינות.

לצד מפגשים בין גורמים ישראלים וסעודים אשר כיהנו או מכהנים בתפקידים רשמיים, מתקיימים גם קשרים בין אזרחי המדינות, אשר חלקם נוצרו בעקבות פעילות ארגונים אזרחיים. התפיסה העומדת בבסיסם של ארגונים אלו היא ששינוי תודעה חייב להתחיל ברמה המנהיגותית, אך הוא יחדל מלהתקיים אם הוא לא יהיה עטוף בשינוי תודעה גם ברמה האזרחית. הקשרים האישיים הם מצע הגידול עבור השלום העתידי בין ישראל לערב הסעודית, שלום שאבני הבניין שלו הם בראש ובראשונה אינטרסים משותפים. יחד עם זאת, כוח קיומו יהיה תלוי במידה רבה בהסרת החסמים התרבותיים בין שני העמים. קשרים רשמיים בין שתי המדינות יתקשו לשרוד לאורך זמן אם התשתית לקיומם היא רק זהות האינטרסים הביטחונית, אשר עשויה להשתנות בסביבה דינמית של המזרח התיכון. לפיכך יש להרחיב את שיתופי הפעולה גם לרמה האזרחית, הכלכלית והתרבותית.

השינויים הללו אינם מתרחשים בחלל ריק, אלא הם מושפעים וניזונים מהאווירה הפוליטית בכל אחת מהמדינות. עניין זה נכון במיוחד לגבי ערב הסעודית, מדינה שעוברת לאחרונה שינויים במבנה ההנהגה ובתפקודה. לכאורה מדובר בעניין פנימי, אלא שלא מן הנמנע שיהיו לכך השפעות מרחיקות לכת על היחסים בין ירושלים לריאד.

במסגרת השינויים הללו יש מעבר בין-דורי בהנהגה השלטת, כאשר דור הצעירים תופס את מקומם של השליטים הוותיקים. השלכותיו של תהליך זה, אשר שיאו במינוי בן המלך מוחמד בן סלמאן ליורש העצר הראשון ובעתיד הקרוב

92 James Reinl, "Former Saudi and Israeli Spymasters Share NYC Stage," *Al-Jazeera*, 23 October 2017.

93 Aluf Benn, "Israel's Liaison to Its Neighbors: Saudi Prince Bandar," *Haaretz*, 2 March 2007.

למלך, מהדהדות לא רק בתוך גבולות הממלכה, אלא בכל מרחבי המזרח התיכון. הצערת המנהיגות יוצרת כללים חדשים אשר משנים (לעיתים בצורה דרמטית) את קווי הפעולה המסורתיים של מדיניות-החוץ הסעודית בשני אופנים מרכזיים: ראשית, ישנו מעבר למדיניות-חוץ אסרטיבית ופרו-אקטיבית, כפי שבאה לידי ביטוי בהחלטות בית המלוכה הסעודי ליזום מבצע צבאי בתימן, הטלת החרם על קטר, הלחץ המסיבי על ראש ממשלת לבנון אל-חרירי להתפטר וההסלמה כלפי איראן. שנית, מהלכיו של הנסיך הצעיר מעידים עד כה על כוונתו לרכז את מרבית הכוח בידי ובידי קומץ קטן של אנשים הסובבים אותו, בשונה משנים קודמות בהן הנטייה הייתה לפזר את הסמכויות בין מוקדים שונים כדי למנוע התקוממות פנימית.

מנקודת המבט הישראלית, ישנם רבים הרואים במוחמד בן סלמן כאיש הנכון בזמן הנכון. מדיניותו הפרו-אקטיבית וחסרת פשרות כלפי איראן וארגוני טרור (ובראשם חיזבאללה ודאע"ש), הדגש שלו על הרחבת ההשפעה הסעודית בזירה האזורית וכן הפופולאריות הרבה לה הוא זוכה בקרב הצעירים הסעודים המהווים כשני שלישי מהאוכלוסייה - כל אלו טומנים בחובם הזדמנות ייחודית עבור ישראל. אין זה עניין של מה בכך שישראל והמעצמה החשובה בעולם הערבי והמוסלמי רואות עין בעין את הצורך המידי לייצב את האזור ולבלום את האויבים המשותפים.

במהלך ריאיון לתום פרידמן *מיו יורק טיימס* בנובמבר 2017, התבטא יורש העצר בצורה חסרת תקדים כנגד איראן והעומדים בראשה: "למדנו מאירופה שמדיניות הפיוס לא עובדת [...] אנחנו לא רוצים שהיטלר החדש באיראן ישחזר את מה שקרה באירופה עכשיו במזרח התיכון". בנוסף, אמר הנסיך כי לא ישתף פעולה עם מציאות בה ממשלת לבנון נשלטת בידי חיזבאללה השיעי, ובכך התייחס לטענה שההתפטרות (הזמנית) של אל-חרירי הייתה תוצאה של לחץ סעודי.⁹⁵

אמירות אלו, לצד פעולות שנוקטת ערב הסעודית בזירה האזורית מצביעות על מדיניות חסרת פשרות של בית המלוכה כנגד אויביו. בתקופת כהונתו הקצרה הוכיח בן סלמן נחישות יוצאת דופן בקידום יעדים שלדעתו תואמים את האינטרסים של הממלכה ושל השלטון בפרט, גם אם הדרך להשגתם רצופת מהמורות. לפיכך ניתן לשער שאם הנסיך יראה ביחסים עם ישראל אינטרס סעודי מובהק, הוא יפעל בכיוון זה חרף הביקורת הנוקבת הצפויה מכך. יתרה מכך, לא מן הנמנע שהוא יוכל להשתמש באהדה הרבה כלפיו בכדי להסיר את חומות העוינות כלפי ישראל בציבור הערבי והסעודי בפרט.

אלא שעל אף השינויים הדרמטיים באופן שבו מגדירות המדינות זו את זו, כל עוד מרחפת עננת הסכסוך הלא פתור בין ישראל לפלסטינים, לא צפויים קשרים מדיניים רשמיים ביניהן, לפחות על פי עמדתה הרשמית של ערב הסעודית. ביטוי לכך ניתן למצוא באמירתו הברורה של שר החוץ הסעודי בנובמבר 2017 לרשת הטלוויזיה המצרית CBS, בתגובה על דבריו של שטייניץ:

*"There are no relations between Saudi Arabia and Israel.
There is the Arab Peace Initiative, which shows the road map to
reach peace and establish normal relations between Israel and Arab states".⁹⁶*

דברים אלו מעידים על כך שעמדתה הרשמית של ערב הסעודית היא שכל עוד לא נפתרה הבעיה הפלסטינית, או לכל הפחות לא חלה התקדמות ממשית במשא ומתן בין הצדדים, הסבירות ליחסים רשמיים בין ריאד לירושלים היא נמוכה. יתרה מכך, גם אם תחול התגמשות במדיניות הפלסטינית והישראלית כלפי נושאי המחלוקת העיקריים, הדרך לשלום במזרח התיכון ארוכה ורצופה במכשולים. חלקים לא מבוטלים בציבור הערבי והמוסלמי רואים בישראל כמי שאחראית לסבל הפלסטיני בשל מדיניות הכיבוש, ובשל כך תוקפים כל מנהיגות ערבית המגלה רצון להפשרת היחסים אתה. ביטוי לכך ניתן לראות בתגובותיהם הזועמות על האמירה הרפה והמתונה יחסית של בית המלוכה הסעודי ביחס להחלטה האמריקאית להכיר בירושלים כבירת ישראל.

המנהיגות הסעודית מעדיפה לצעוד בנתיבי הדיפלומטיה השקטה ובמסגרתה לקדם אינטרסים ביטחוניים ואחרים, ובאופן זה לא להיחשף לביקורת ציבורית נוקבת. אומנם היחסים החשאיים אינם מאפשרים את מיצוי מלוא הפוטנציאל, אך הם עדיפים, לפחות כעת, על פני "יציאה מהארון", אם כי גם בעניין זה ניכרים שינויים, כפי שעולה מהמפגש הייחודי בין יורש העצר הסעודי למנהיגים יהודים.

95 Thomas Friedman, "[Saudi Arabia's Arab Spring at Last](#)," *New York Times*, 23 November 2017.

96 Lynfield, *ibid*.

לשיטתה של המנהיגות הישראלית, נורמליזציה עם מדינות ערב עשויה לשפר את סיכויי הצלחת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני. ראש ממשלת ישראל המחזיק בגישה זו, אמר בעניין זה את הדברים הבאים:

"They always said that the moment we make progress, a breakthrough in the peace process with the Palestinians, we can also make peace with the entire Arab world. But more and more I think that the process can also move in the opposite direction. That the normalization, or advancement of relations with the Arab world, can help us attain a more realistic and stable peace with the Palestinian".⁹⁷

אמנם דבריו של ראש הממשלה לא התייחסו במפורש לערב הסעודית, אך המסר היה ברור. חרף זאת, יש להימנע מלייחס לסעודים השפעה רבה מדי על המנהיגות הפלסטינית. גם אם תהיה התקדמות משמעותית ביחסים בין ישראל וערב הסעודית, במסגרתה בית המלוכה יסכים לכשרות דרמטיות כדי לפתור את הסכסוך, אין פירוש הדבר שהמנהיגות הפלסטינית תסכים לכך. סעודיה יכולה להפעיל לחץ על המנהיגות הפלסטינית לשבת לשולחן המשא ומתן, אך היא לא יכולה להכריח אותה לחתום על מסמך שהיא איננה מסכימה לו.

כמו כן, בעידן בו היקף ומידת הנכונות האמריקאית להתערב בענייני המזרח התיכון איננה ברורה, במיוחד ביחס לאיראן, ובנוסף יכולתן של מדינות האזור להתמודד לבדן מול האיזמים המתעצמים היא מוגבלת, ישנה תועלת רבה באיחוד כוחות ישראלי-סעודי אל מול אויבים משותפים. לבסוף, בעתות משבר אזוריות (כדוגמת אירועי מסגד אל-אקצא) שיתוף הפעולה בין ריאד לירושלים יכול למתן את המתוחות ולהפחית את הנזקים הצפויים מכך. לערב הסעודית וישראל, כמו גם לירדן, יש אינטרס משותף שניהול המקומות הקדושים יעשה בשקט ובהסכמה, כדי למנוע התלקחויות באחד האזורים הנפיצים ביותר במזרח התיכון.

2. שיתופי פעולה ביטחוניים-אסטרטגיים

רבות נכתב על השינוי הדרמטי בקשרים בין ריאד לירושלים בעקבות זהות האינטרסים הביטחוניים, בפרט ביחס לאיראן וארגונים ג'יהאדיסטים. הסעודים רואים באיראן איום קיומי על ביטחון הממלכה ועל הישרדות המשטר, ולפיכך מהלכיהם בזירה האזורית נקבעים בראש ובראשונה דרך הפריזמה הצרה של בלימת האיום האיראני. לשיטתם, זהו משחק סכום-אפס, בו כל רווח של הרפובליקה האסלאמית הוא בהכרח הפסד סעודי. במיוחד נכון הדבר באשר להגדלת הדומיננטיות השיעית במדינות ערביות בהן ישנו כשל שלטוני מתמשך (ובראשן סוריה, לבנון ותימן).

החשש הסעודי מפני השכנה המפרצית התגבר בעקבות חתימת הסכם הגרעין בינה לבין מעצמות המערב. על אף שהוצג על ידי ארה"ב כהישג, ההערכה הסעודית היא שאין ביכולתו של ההסכם למגר את היכולות הגרעיניות של איראן, לא כל שכן את כוונותיה. גם אם ישנה סבירות נמוכה בלבד שבבוא היום ערב הסעודית תותקף על ידי שכנתה בנשק בלתי-קונבנציונאלי, אין בכך כדי להסיר את חששותיה. יתר על כן, לדעת ההנהגה הסעודית, ההסכם סולל את הדרך לשיקום כלכלי של איראן, ובכך להגברת תמיכתה בארגונים חתרניים במזרח התיכון.

באופן דומה, גם בישראל ניצב האיום האיראני במרכז סדר היום הביטחוני. בשונה מהמקרה הסעודי, החשש בישראל איננו מחתרנות איראנית תחת יסודות המשטר בישראל, כי אם מערעור משמעותי של הסטטוס קוו האזורי שיוביל להחרפה בעוצמתן והיקפן של המלחמות בתוך מדינות האזור וביניהן, ובאופן זה ישפיע ישירות על ישראל. בנוסף, ישראל שותפה לחשש הסעודי מפני השלכות הסכם הגרעין, ולכך יש תרומה מכרעת להתקרבות בין ירושלים לריאד.

לצד הסכנה הטמונה בהתרחבות מוטת ההשפעה האיראנית, שתי המדינות עוקבות בדאגה אחר פעילות ארגוני ג'יהאד ברחבי העולם הערבי. גם אם לעת עתה דומה כי נבלמת התפשטות ארגון דאע"ש, אין בכך לבטל את קיומם של תאי טרור נוספים (רדומים ופעילים) המטילים צל כבד על עתידם הפוליטי של המשטרים במדינות ערב שהישרדותם קריטית לשמירת היציבות האזורית (ירדן ומצרים).

קיומם של אויבים משותפים המאיימים על אינטרסים לאומיים ראשוניים במעלה יצר תשתית מתאימה להתקרבות משמעותית בין ישראל לערב הסעודית. על בסיס ההיגיון של ה"אויב של אויבי הוא ידידי", הונחו ככל הנראה היסודות לשילוב כוחות בממד הביטחוני-אסטרטגי. לכך סייע במידה רבה השינוי הדרמטי בהבנה הסעודית את המפה

97 Jackie Hogi, ["Analysis: Is Israeli-Saudi Peace a Realistic Proposition?"](#) *The Jerusalem Post*, 27 February 2017.

המזרח תיכונית. אם בעבר התבוננות הממלכה על מדינות האזור נעשתה באופן בינארי (מדינות שהן נגד ערב הסעודית או בעדה), הרי שבשנים האחרונות חלה הגמשה ניכרת באופן שבו הממלכה מגדירה אויבים ובני ברית. בין שני הקצוות הללו נוצר מנעד חדש ורחב של הגדרות משנה, המגדיל משמעותית את מרחב הפעולה של השליטים הסעודים. משמעות הדברים היא שבמציאות הנוכחית הממלכה יכולה לייצר בסיסי הבנה עם מדינות בתחום אחד (ויותר), חרף היותן חלוקות בנושאים אחרים.

בהקשר הישראלי, עד לשנים האחרונות ערב הסעודית נמנעה משיתופי פעולה נרחבים עם ישראל בתחום האסטרטגי בשל מדיניות הכיבוש, גם אם יש בהם תועלת ברורה לשני הצדדים. אלא שכעת, לנוכח התגברות האתגרים הביטחוניים, ההסתכלות הסעודית על ישראל היא פונקציונאלית ופרגמטית. לא זו בלבד שישראל איננה עוד האויב האולטימטיבי, כפי שעולה מדבריו של יורש העצר הסעודי ומכתבות שונות בעיתונות הסעודית מעת לעת, אלא שעכשיו היא שחקנית מפתח בהצלחת הלחימה כנגד אויבי הממלכה. בניגוד למדינות אחרות, לרבות ארה"ב, ישראל היא המדינה היחידה שיש לה כוונות ויכולות צבאיות לפעול כנגד איראן ושלוחותיה, ומכאן חשיבותה הרבה.

הממד האסטרטגי הוא הדומיננטי והמשמעותי ביותר ביחסי שתי המדינות, בשל חשיבות הנושאים הנמצאים על הכף. האיום האיראני נתפס בשתי המדינות כקיומי ומידי, ועל כן ישנה נכונות גדולה מצדן להרחיב ולהעמיק את היחסים. משמעות הדברים היא שבמישור האסטרטגי, אולי יותר מאשר במישורים אחרים של שיתוף פעולה אפשרי, היעדרו של תהליך מדיני בין ישראל והפלסטינים משפיע בצורה מינורית בלבד על היחסים בין המדינות.

חרף זאת, עדיין קיימים חסמים בלתי עבירים המטילים מגבלות ממשיכות על היכולת הישראלית והסעודית לפעול בחופשיות. כך, למשל, סביר להניח שערב הסעודית תסרב לאימונים צבאיים משותפים עם ישראל, בשל הפגיעה הצפויה לתדמית ההנהגה הסעודית בעקבות זאת. יש הטוענים שהגבלת שיתוף הפעולה הביטחוני לתיאומים חשאיים בעיקרם, כתוצאה מהמשך הסכסוך, היא השפעה מהותית, כי בהינתן התקדמות בתהליך השלום, ניתן יהיה לפעול בצורה גלויה ליצירת ארכיטקטורה חדשה לביטחון אזורי, שתכלול מנגנונים וערוצי שיח רב-לאומיים באזור, בהשתתפות אירופה וארה"ב. בהתאם לכך יש המפחיתים בתרומתו של שיתוף הפעולה האסטרטגי. בטורו של העיתונאי הסעודי ג'מאל חאשוקג' מספטמבר 2016, שכותרתו "האם ערב הסעודית זקוקה ליחסים עם ישראל?" טוען הכותב כי:

"Israel cannot do much regarding security threats. It would be a burden while we establish Muslim and Arab alliances. The worst thing Riyadh could do in terms of its public relations in the Muslim world is be allied with Israel against Iran. That would be the long-awaited gift Tehran is waiting for".⁹⁸

בדומה לערב הסעודית, גם ישראל מטילה מגבלות על שיתוף הפעולה האסטרטגי. כך, למשל, ישראל לא תשתתף צבאית בזירות שאין לה עניין בהן, כמו תימן. בנוסף, ישראל עוקבת בדאגה רבה אחרי ההצהרות הסעודיות בדבר פיתוח נשק גרעיני בתגובה לגרעין האיראני, וחוששת מהתחמשות הצבא הסעודי במערכות שעלולות לפגום בעליונות האסטרטגית של צה"ל.

מנקודת המבט הישראלית, לערב הסעודית יש חשיבות אסטרטגית יוצאת דופן בשל סמיכותה הגיאוגרפית לאיראן, כמו גם בשל עוצמתה ומעמדה באזור. באם יתקיימו יחסים רשמיים בין המדינות, יתכן שבבוא העת הממלכה תיתן אור ירוק לישראל להשתמש במרחבה האווירי והימי כדי לייעל ולשפר את מערכי הלחימה כנגד איראן. בעניין זה, דווח בעבר על הסכמה סעודית לאפשר לישראל לתקוף את איראן דרך השטח האווירי שלה, אם כי לא ניתן לכך אישור רשמי מצד גורמים סעודים/ישראלים. בהינתן שיתוף פעולה רחב ועמוק בין שתי המדינות, ישראל תוכל להציב מטוסים וספינות ריגול שיתצפתו על הרפובליקה האסלאמית, הסבירות לכך היא נמוכה מאד, ולכן יש יסוד סביר להניח שערב הסעודית תסכים לכל היותר לחלוק עם ישראל את המידע המודיעיני שנאסף בשטחה.

מנקודת המבט הסעודית, חשיבותה של ישראל איננה נעוצה בהכרח במוצר הביטחוניים, משום שככל הנראה הממלכה מצוידת במיטב המערכות בתחום, אלא ביכולותיה בתחום המודיעיני הפרו-אקטיבי שיתרמו לגיוון והרחבה של מאגר הידע הקיים. בקרב גורמים שונים בישראל שוררת מחלוקת באשר לתרומת המידע המודיעיני הישראלי לערב הסעודית. יש הממעיטים מערכו וטוענים שהוא יכול להוות לכל היותר תוספת למידע ששירותי הביטחון

98 Jamal Khashoggi, ["Does Saudi Arabia Need Relations with Israel?"](#), *Al-Arabiya*, 4 September 2016.

הסעודיים מקבלים מארגוני המודיעין המערביים. לטענתם, לערב הסעודית יש מידע איכותי ממקורות שונים, ולישראל אין יכולת ממשית לחדש, להעמיק ולהרחיב בתחום זה.

לעומת זאת יש הגורסים כי התרומה הישראלית לביטחון הממלכה יכולה להיות נרחבת ועמוקה בשל הסיבות הבאות: ראשית, אין אף מדינה אחרת בעולם (פרט לערב הסעודית) הרואה את איראן כאיום הגדול ביותר שלה. עובדה זו יכולה להצביע על היקף וסוג המודיעין הישראלי בעניין זה. בנוסף, לישראל יש ידע רב באשר לזירות בהן יש מעורבות איראנית בולטת, ובראשן סוריה ולבנון. שנית, הניסיון הנצבר בישראל בתחום הלוחמה בטרור והשימוש במערכות ביטחוניות שונות הוא ייחודי ורלבנטי מאוד עבור ערב הסעודית, במיוחד לנוכח הפיכתה ליעד לארגוני טרור אסלאמיסטיים. שלישית, בישראל ישנן חברות המתמחות בתחום לוחמת הסייבר, ועבודתן המשותפת עם הממשל הסעודי תוכל לסייע בבלימת המתקפות ההולכות וגוברות. רביעית, באם שתי המדינות תחלטנה לשתף פעולה מבחינה צבאית, זה ייצור אפקט הרתעתי חשוב.

סיכומו של דבר, דומה כי בממד האסטרטגי ישנה נכונות גדולה של המדינות לשתף פעולה חרף הקיפאון המדיני, כל עוד המגעים נותרים סמויים מהעין ולא עומדים בפני ביקורת ציבורית.

3. שיתופי פעולה כלכליים

היקף היחסים הכלכליים הישירים בין ישראל לערב הסעודית הוא ככל הנראה שולי או לא קיים, לנוכח שורה של איסורים שקבע השלטון הסעודי ביחס לתוצרת וכוח אדם ישראלי. חרף זאת, בכתבה שפורסמה במגזין *Bloomberg BusinessWeek* ב-2016 תוארו התקשרויות עסקיות בין חברות ואישים ישראלים לבין הממשל הסעודי, במיוחד בתחום הלוחמה בטרור ומתקפות הסייבר. כך למשל, שמואל בר, שהקים את חברת *אינטווי*, סיפר בכתבה כיצד בכירים מערב הסעודית פנו אליו לפני שנים ספורות וניהלו אתו מגעים על פרויקט דרך שיחת וידאו בסקייפ. לדבריו, הסעודים התנו את הקשר הכלכלי אתו בכך שהזהות הישראלית תוסווה. כיום הוא נפגש, לדבריו, עם סעודים וגורמים מפרציים אחרים ללא כל מגבלה. בנוסף, נטען בכתבה שחברות ישראליות לוקחות חלק באבטחה סעודית מפני מתקפת סייבר, במיוחד מאז שמחשבי חברת הנפט הממשלתית של ערב הסעודית נפרצו ב-2012. אחת הדרכים המרכזיות בהן מתבצע שיתוף הפעולה, הוא באמצעות הקמת חברות בנות בארה"ב ובאירופה.⁹⁹

מקור בריאד הכחיש את הדברים ואמר שערב הסעודית איננה עובדת עם חברות ישראליות. הכחשות אלו ואחרות מכיוונה של ערב הסעודית מעמידות בספק את אמיתות דבריהם של הישראלים המספרים על התקשרויות כלכליות, ולכן קשה לדעת האם אכן מתקיים שיתוף פעולה כלכלי בין ישראל לערב הסעודית, ואם כן מהו טיבו והיקפו. לאור זאת, הדיון בפעילות הכלכלית הנוכחית הוא פחות חשוב, ויש להפנות את הזרקור לפוטנציאל הכלכלי הטמון בשיתופי פעולה עתידיים בין ישראל לממלכה הסעודית.

באפריל 2018, במהלך ראיון למגזין *אטלנטיק*, הביע יורש העצר הסעודי את הערכתו הרבה לכלכלה הישראלית ולאופק הכלכלי האפשרי ביחסי שתי המדינות לכשיהיה הסכם שלום ביניהן.¹⁰⁰ חודשים ספורים קודם לכן, ביוני 2017, פורסם ב-*The Times* שישראל וערב הסעודית מקיימות מגעים לכינון קשרים כלכליים ביניהן בדרך לנורמליזציה ביחסיהן. במסגרת זו נטען שמשקלת האפשרות בערב הסעודית לאשר ויזות עבודה לאזרחים ערבים מישראל וטיסות ישראליות במרחבה האווירי.¹⁰¹ באם אכן יש אמת בדברים הרי שמדובר היה בפריצת דרך היסטורית, משום שעד אז סירב בית המלוכה הסעודי לאפשר לעובדים ישראלים לעבוד בגבולות הממלכה, כמו גם למכור תוצרת וטכנולוגיה ישראלית בשווקים הסעודים. משמעות הדבר היא שעל אף העניין הרב בשיתופי פעולה כלכליים בין המדינות, בוודאי בצד הישראלי, לא היה ניתן לתת לו ביטוי בשל שורה של חסמים שהטילה המנהיגות הסעודית. במרץ 2018 ניתן לראשונה אישור לחברת *אייר אינדיה* לטוס בשמי ערב הסעודית בדרך לישראל. אישור זה התפרש

99 Jonathan Ferziger and Peter Waldman, "How Do Israel's Tech Firms Do Business in Saudi Arabia? Very Quietly," *Bloomberg Businessweek*, 2 February 2017.

100 "Israel is a big economy compared to their size and it's a growing economy, and of course there are a lot of interests we share with Israel and if there is peace, there would be a lot of interest between Israel and the Gulf Cooperation Council countries and countries like Egypt and Jordan." Jeffrey Goldberg, "Saudi Crown Prince: Iran's Supreme Leader 'Makes Hitler Look Good,'" *The Atlantic*, 2 April 2018.

101 Michael Binyon and Gregg Carlstrom, "Trade Talks between Israel and Saudi Arabia Mark a Historic First," *The Times*, 17 June 2017.

על ידי גורמים שונים כאיתות לתחילתה של נורמליזציה כלכלית בין ערב הסעודית לישראל, אם כי בשלב זה מוקדם מדי לדעת.

אין חולק על כך שקיים פוטנציאל ממשי להתקשרות כלכלית בין ישראל לערב הסעודית, אלא שהיקפו, טיבו והשפעתו תלוי במידה רבה במדיניות הסעודית ביחס לישראל בהיבט זה. נורמליזציה של היחסים בין ישראל וערב הסעודית תכין את הקרקע להוצאתם אל הפועל של פרויקטים אזוריים רחבי היקף בתחום המים, החקלאות, התחבורה, האנרגיה ועוד, שעד כה נדחו על הסף. באם ערב הסעודית תיתן לכך אור ירוק, אזי יהיה בכך להכשיר את הפרויקטים הללו ולהסיר את חששן של מדינות ערב בנושא, אפילו את חששן של ירדן ומצרים עמן לישראל כבר יש הסכמי שלום פורמליים. פרויקטים מסוג זה הם חשובים למינוף כלכלות האזור, אך יותר מכך הם חיוניים להישרדותם הפוליטית של השליטים הערביים.¹⁰² מצרים, המהווה נכס אסטרטגי עבור ישראל וערב הסעודית, צפויה לעבור בשנים הקרובות משבר מים ממשי אשר השלכותיו עלולות להיות הרות אסון. אם מדינות האזור תפעלנה במשותף לקידום פתרון הבעיה, כל בנות בריתה של ערב הסעודית באזור תצאנה נשכרות.

באופן דומה, באפריל 2017 הציג שר התחבורה והמודיעין, ישראל כץ, את תכנית "מסילות לשלום אזורי" שבמסגרתה תחובר ישראל ברשת של מסילות רכבת לירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ. מטרת התכנית היא לתרום לחיזוק ירדן ולהפיכתה למרכז תחבורתי. בנוסף, היא תחבר את הפלסטינים לא רק לנמלי חיפה, אלא גם למרחב הערבי ותאפשר למדינות ערב גישה יבשתית לים התיכון. השר טען כי יש הדברות משמעותית עם מדינות ערב והוא אופטימי לגבי היתכנותה.

יוזמה זו ואחרות, כדוגמת פרויקט הקמת עיר העתיד "ניום" (Neom) בהובלה סעודית, כמו גם העברת איי סנאפיר וטיראן ממצרים לסעודיה, נועדו למנוע משברים הומניטריים וכלכליים, והן נשענות על האינטרסים המשותפים של כלל מדינות האזור, לרבות ישראל שמגלה בכך עניין רב. אלא שחרף חשיבותן, ישנם כאמור קשיים ממשיים במימושם, בשל הכישלון המתמשך במשא ומתן הישראלי-פלסטיני.

כדי ליצור שינוי של ממש בדפוס היחסים הכלכליים בין המדינות לא נדרשת העדפה מתקנת של השלטון הסעודי כלפי תוצרת וכוח אדם ישראלי, אלא נכונות להגמיש חלק מהמגבלות הקיימות. כך למשל, אם השלטון הסעודי יסיר את החסם הקובע כי אסור לשלב אלמנטים ישראלים בפרויקטים בינלאומיים הנעשים עבור השוק הסעודי, זו תהיה התפתחות חשובה ומשמעותית למשק הישראלי. זאת משום שמדי שנה חברות זרות עובדות עבור הממשל הסעודי בפרויקטים מורכבים ורחבי היקף הנאמדים במיליארדי דולרים, כמו בניית תחנת כוח, רכבות תחתיות, מפעלי התפלת מים ועוד. כדי להוציא אל הפועל את הפרויקטים נדרשת עבודה משולבת עם קבלי משנה וספקים במגוון שירותים, החל מיועצים ומהנדסים וכלה במערכות חכמות לאבטחה ומערכות לחיסכון באנרגיה.

לישראל יש עדיפות ברורה על פני חברות אחרות בשל קרבתה הפיזית לערב הסעודית, ולעיתים גם משום הידע והציוד המתקדם שברשותה. הסמיכות הגיאוגרפית של שתי המדינות משמעה חיסכון משמעותי בכסף, משום שבמקום לשלוח ציוד, יועצים ונותני שירותים מאירופה וארה"ב למזרח התיכון אשר עלותם רבה, ניתן יהיה להשתמש בשירותיהם של ישראלים. אם אותן חברות לא תידרשנה עוד לטשטש את "העקבות" הישראליות בפרויקטים הנמצאים באחריותן, זו תהיה הזדמנות פז עבור ישראל שתתורגם למיליארדי שקלים מדי שנה.

בהמשך לכך, אם בית המלוכה יאשר מתן ויזות עבודה לאזרחי ישראל הערבים ובמקביל ישראל תותיר להם לעבוד במדינות ערב, יהיה בכך יתרון ברור לכל הצדדים בפן הכלכלי והמדיני כאחד. אזרחי ישראל הערבים יוכלו לשפר את מצבם הכלכלי באמצעות עבודתם במפרץ, ובה בעת לשמש חוליה מקשרת בין הציבור הישראלי לערבי. ערב הסעודית אומנם מאפשרת את כניסתם של אזרחי ישראל הערבים לגבולותיה כדי לקיים את מצוות החאג', אך היא עדיין אינה מאפשרת להם לעבוד בשטחה.

מתן האפשרות של השלטון הסעודי לחברות ישראליות להתחרות מול חברות זרות על השתלבותן בפרויקטים בינלאומיים עתידה לחולל שינוי ניכר, אלא שבכך לא תם הפוטנציאל. ערב הסעודית יכולה להסיר את האיסור על מכירת תוצרת ישראלית לשווקים הסעודיים. החלטה זו תהיה מהפכנית ובעלת השלכות דרמטיות על הכלכלה

102 ישנה טענה המצביעה על קשר בין הבצורת בסוריה להתקוממות נגד משטר אסד. ראו אצל: משה טרדימן, "הסיבות הסביבתיות לפרוץ האביב הערבי - המקרה של סוריה", הפורום לחשיבה אזורית, 18 באפריל 2012.

הישראלית. זאת משום שבשונה מהצעד שדובר בו עד כה, במסגרתו תינתן לישראל הזדמנות שווה להתחרות מול חברות זרות על שילוב רכיבים ישראלים בפרויקטים בינלאומיים עבור ערב הסעודית, הרי שכאן כבר יהיה מדובר על מכירה ישירה של מוצרים ישראלים למדפים הסעודיים.

משמעות הדבר היא שלא מדובר רק ברכיבים ישראלים שנארגים בתוך קומפלקס רחב יותר, אלא בתוצרת ישראלית שמוצבת לעיני כל. אם משלבים אפשרות זו עם מימושה של מסילת רכבת המחברת את ישראל לשווקים במפרץ, הכדאיות הכלכלית גדלה משמעותית. אולם כדי לתרגם את הפוטנציאל להצלחה כלכלית של ממש, נדרשת נכונות של תושבי ואזרחי ערב הסעודית לקנות מוצרים ישראלים. ללא הסרת החרם הציבורי על תוצרת ישראלית, ספק אם הציפיות הגבוהות ממהלך זה אכן יתממשו.

להערכתו של החוקר יצחק גל, מומחה לכלכלות המפרץ, אם השלטון הסעודי ייאזר להסיר את החסמים הכלכליים השונים (איסור על שילוב אלמנטים ישראלים בפרויקטים בינלאומיים, איסור על מכירת תוצרת ישראלית לשווקים הסעודיים וסירוב ציבורי לקנות תוצרת ישראלית), תהיה בכך תרומה עצומה למשק הישראלי. זאת כאמור מבלי שהממשל הסעודי נדרש לפעול באופן אקטיבי לקידום תוצרת ישראלית, אלא רק מעצם העובדה שהוא אינו מונע עוד את המכירה של מוצרים ישראלים ושילוב כוח אדם ישראלי.

מהכיוון ההפוך, גם לישראל יכולה להיות תרומה רבה ומשמעותית לערב הסעודית במגוון תחומים, במיוחד בעידן בו בית המלוכה שם את כובד משקלו על פיתוח מאגר של כישרונות צעירים שיציעו את הכלכלה והתעשייה קדימה. בראש סדר היום הסעודי ניצב כיום אתגר הפחתת התלות בנפט וגיוון הכלכלה. לאחר שנים של התמכרות לזהב השחור, ערב הסעודית פועלת באינטנסיביות ובנחישות יוצאת דופן, תוך שהיא מובילה מהלכים מהפכניים, כדי להגדיל את הכנסותיה מתעשיות אחרות ולשלב בצורה רחבה ומקיפה את אזרחיה במגזר הפרטי.

"חזון 2030", שהושק ב-2016 על ידי בן סלמאן, הוא ביטוי מובהק לרוח המנשבת בממלכה. כדי להשיג את יעדיו השאפתניים - ובראשם הגדלה משמעותית של מקומות העבודה, פיתוח וחיזוק המשק המקומי והפחתת דרמטית של כמות העובדים הזרים - נדרש שינוי של ממש במערכת הכלכלית של הממלכה. אחד מתנאי הסף להצלחת החזון השאפתני הוא הרחבה וטיפוח של ההון האנושי המקומי. ישראל כמעצמה טכנולוגית ומדעית שמתבססת על מאגר כישורים מקומי, יכולה לסייע לממלכה בהטמעת חדשנות, יזמות וביקורתיות בשוק העבודה ובמערכות החינוך, ובכך להגדיל את סיכויי הצלחתו של החזון הסעודי.

מעבר לכך, דומה כי הפוטנציאל הגדול ביותר לשיתוף פעולה כלכלי בין שתי המדינות מצוי בטיהור והתפלת מים וכן בחקלאות מדברית. ערב הסעודית אומנם התברכה בנפט, אך היא מדינה שחונה ונטולת מקורות מים. מציאות זו הובילה את מנהיגיה לשים דגש רב על מפעלי התפלת מים וחיפוש מקורות מים נוספים, וכיום מצוי בשטחה מפעל התפלת המים הגדול בעולם. בישראל קיימות עשרות חברות המתמחות בהתפלת מים ובצמצום האידי של הטיהור מי שפכים, ובאבטחת צנרות המים. במובן זה, השוק הסעודי עתיד לשמש כנרחב לפעילות ישראלית מגוונת ומקיפה.

בנוסף, ישנן חברות ישראליות המתמחות במיכון חקלאי ושיטות השקיה שיכולות להיות רלבנטיות לשוק הסעודי. בצד כל אלו יש לזכור שערב הסעודית מקצה בשנים האחרונות סכומי עתק לפיתוח אנרגיות ירוקות, ובראשן אנרגיה סולארית וטורבינות רוח. ככל הנראה, לא קיימות חברות ישראליות שיכולות להוציא אל הפועל את הקמתם של שדה סולארי או טורבינת רוח בשל היקף ומורכבות הפרויקט, אך בהחלט יש חברות המוכרות ידע ומוצרים משלימים בתחומים אלו.

הגדלת הרווחים לכלכלה הישראלית יכולה להתרחש לא רק על ידי מכירת תוצרת ישראלית ושילוב כוח אדם ישראלי בשוק הסעודי, אלא גם על ידי הפיכת ישראל (ומסגד אל-אקצא בפרט) ליעד תיירותי עבור הסעודים מאמיני האסלאם. צעד זה יכול להכניס לקופת המדינה סכומי עתק, הן לנוכח כמות המבקרים הסעודים הצפויה מכך, והן משום שזה יפתח פתח להגעת תיירים שעד כה נמנעו מביקור בישראל בשל סיבות פוליטיות.

לצד הרווחים לשוק הישראלי, גם המשק הסעודי יוכל לצאת נשכר מהקשרים הכלכליים עם ישראל, בעיקר בהיבט של מכירת נפט ומוצרים פטרו-כימיים לתעשייה הישראלית. בשל השימוש הרב שנעשה בישראל במוצרים פטרו-כימיים, ד"ר גל מעריך כי היקף היבוא יעמוד על כשניים-שלושה מיליארד דולר בשנה.

סיכומו של דבר, שיתוף פעולה כלכלי בין ישראל לערב הסעודית המאפשר שילוב רכיבים וכוח אדם ישראלי בפרויקטים סעודיים, כמו גם מכירת תוצרת ישראלית לשווקים הסעודיים, יכול לחולל מהפכה של ממש בכלכלה הישראלית בשל התגמול הכלכלי הצפוי מכך. אלא שכדי שיתממש יש צורך בהתקדמות בסוגיה הפלסטינית, גם אם לא פתרון מלא של סוגיות המחלוקת.

ג. השפעת יחסי ישראל והפלסטינים על מימוש הפוטנציאל ביחסי ישראל-ערב הסעודית

הצעדים המהפכניים שמוביל בעת האחרונה יורש העצר הסעודי הם עדות ברורה לכך שערב הסעודית שועטת לעבר עתיד המשנה את פניה מקצה לקצה: לא עוד מדינה הנשענת על הנפט כמקור הכנסה עיקרי ומובלת על ידי אסלאם קיצוני, כי אם מדינה יצרנית, ליברלית יותר, פתוחה יותר לעולם ומקור משיכה עבור משקיעים זרים. במציאות זו יש פוטנציאל רחב לשיתופי פעולה בין ישראל לערב הסעודית.

אלא שחרף העניין הגובר של ישראל וערב הסעודית להרחיב ולהעמיק את היחסים ביניהן, נורמליזציה כלכלית ומדינית איננה אפשרית בעתיד הנראה לעין, ללא פריצת דרך בסכסוך הישראלי-פלסטיני. אומנם המציאות הנוכחית הובילה להגמשה משמעותית של העמדה הסעודית ביחס לתביעותיה המסורתיות כלפי ישראל, אך כפי שניתן ללמוד מדבריו של שר החוץ הסעודי שהוזכרו קודם לכן, אין משמעותה שאפשר לדלג מעל המשוכה הפלסטינית.¹⁰³

מסקנה זו שומטת את הקרקע מתחת התפיסה ההולכת ומתרחבת בצד הישראלי המניחה שזהות האינטרסים בין ירושלים וריאד תאפשר התקרבות משמעותית ביניהן, תוך דחיקת הסוגיה הפלסטינית הצידה.¹⁰⁴ לשיטתם של התומכים בתפיסה זו, האינטרסים הלאומיים של ערב הסעודית גוברים על מחויבותה לפתרון הבעיה הפלסטינית, בוודאי בעת הנוכחית. לכן אם מחיר הטיפול בבעיה הפלסטינית יהיה יקר מדי, ערב הסעודית תמצא דרך לעקוף את הסוגיה הפלסטינית ולקדם את יחסיה עם ישראל. יעקב נגל, שהיה יועצו הביטחוני של ראש ממשלת ישראל נתניהו, התבטא ברוח זו במהלך ריאיון בנובמבר 2017:

"They just have to say there is an agreement between Israel and the Palestinians, they don't care, they don't give a damn about what will be in the agreement [...] They need to say there is an agreement in order to go for next steps".¹⁰⁵

בין אם מדובר במשאלת לב ישראלית, ובין אם במציאות אותנטית בצד הסעודי, לא חל שינוי בשורה התחתונה: ישראל תאלץ להתגמש במדיניות הכיבוש כדי שתהליך הנורמליזציה יתמלא בתוכן, גם אם התביעות הסעודית ביחס לישראל רוככו וצומצמו. לדברי בכיר סעודי שצוטט במאמר:

"Palestine is not an easy issue [...] Saudi Arabia is expecting to hold Islamic leadership, and will not let it go easily. And, if you need Israel in anything, you can do it anyway, without having a relationship".¹⁰⁶

לנוכח זאת, יש לא מעט גורמים בישראל, וביניהם גורמי ביטחון ופוליטיקאים בכירים, שמניחים שמוטב לשתי המדינות להמשיך ולצעוד בנתיב הדיפלומטיה החשאית, משום שהוא מגלם בתוכו יתרונות רבים, מבלי לשלם את המחיר הנדרש במעבר ליחסים פומביים. לדבריהם, ההבנות המתגבשות בין ישראל לערב הסעודית בשורה ארוכה של נושאים מתקבלות גם ללא הכרה רשמית ביחסיהן, ולכן אין טעם לקלקל מנגנון שעובד מצוין. גם אם יפתח בעתיד משא ומתן אזורי, הוא צפוי להיות ארוך, מייגע ורגיש ולכלול בתוכו אין סוף מהמורות, בעוד התמורות הצפויות ממנו נתונות בספק כל עוד לא השיג את מטרותיו. לפיכך, ייטב לישראל ולערב הסעודית לנהל את קשריהם באופן מקיף ומעמיק ללא הכרה רשמית, גם אם תהליך זה לא מאפשר מיצוי מלא של פוטנציאל היחסים.

103 Lynfield, *ibid*.

104 על התפתחות תפיסה זו וכשליה אפשר ללמוד במאמרו של יובל בנימין, ["ניסיון ממשלת נתניהו לנתק את יחסי ישראל-ערב מתהליך השלום הישראלי-פלסטיני"](#), *מכון מיתווים*, פברואר 2018.

105 Raf Sanchez, ["Saudi Arabia 'Doesn't Care' about the Palestinians as Long as It Can Make a Deal with Israel against Iran, Says Former Netanyahu Advisor."](#) *The Telegraph*, 25 November 2017.

106 Yaroslav Trofimov, ["For Saudis and Israelis, Cost of Open Ties Outweighs the Benefits."](#) *The Wall Street Journal*, 1 February 2018.

אלא שזהו מצג שווא המעוות את המציאות בהתאם לעיני המתבונן. היתרונות הטמונים בדיפלומטיה חשאית הם מוגבלים, ובנסיבות מסוימות דווקא הדיפלומטיה החשאית היא שעלולה לסכן ולחבל באינטרסים הלאומיים של כל אחת מהמדינות. ערב הסעודית איננה פועלת לפי רחשי הלב הישראליים, אלא בהתאם לאבני הזהות שלה, שנגזרים מהיותה מדינה מובילה בעולם המוסלמי והערבי. גם אם האינטרסים הלאומיים גוברים על מחויבותה לפלסטינים, אין משתמע מכך שתחת הנסיבות המתאימות ערב הסעודית תהדק את יחסיה עם ישראל ותנטוש את הפלסטינים. יוזמת השלום הערבית מ-2002 צריכה אמנם לעבור התאמות למציאות המזרח תיכונית בעת הנוכחית (למשל: ביטול הדרישה לנסיגה ישראלית מרמת הגולן), אבל התביעה ההיסטורית של ערב הסעודית מישראל לפעול לפתרון הבעיה הפלסטינית שרירה וקיימת. משמעות הדברים היא שמימוש פוטנציאל שיתופי הפעולה בין ישראל וערב הסעודית מצריך הסרה, ולו חלקית, של המשוכות הקיימות ביחסי ישראל והפלסטינים.

ד. סיכום

המציאות האזורית המטלטלת יצרה הזדמנות יוצאת דופן לצקת את היסודות ליחסים ארוכי טווח בין ירושלים לריאד. אלא שחרף השיח המתרחב בין אזרחי שתי המדינות, יחסים רשמיים לא עתידים להתרחש ללא התקדמות משמעותית בנתיב הפלסטיני-ישראלי. קיומם של אויבים משותפים אומנם תרם משמעותית להסרת מכשולים שבעבר נדמו כבלתי עבירים, אך אין להסיק מכך שמנהיגי הממלכה מוכנים לבטל את העיסוק בבעיה הפלסטינית בשם קידום האינטרסים הלאומיים, גם אם רף התביעות הסעודי כלפי ישראל הונמך. החיבור בין שתי מעצמות אזוריות החותרות במשותף ליציבות אזורית ומוכנות להגמיש את עקרונותיהם לשם מטרה זו הוא חשוב ומהותי, אבל בכדי שיוכל להתמלא בתוכן ממשי, נדרשת פריצת דרך מדינית.

הקשרים בין ישראל וערב הסעודית יניבו ככל הנראה רווחים לא מבוטלים עבור שתי המדינות, אבל מעבר לכך הם יקרינו על כלל האזור וישפיעו במידה לא מבוטלת על היציבות האזורית. יחד עם זאת, יש לנקוט בלשון זהירה ולהימנע מהפרזה יתרה בפוטנציאל הטמון בהסכם שלום בין המדינות. היקף היחסים ועומק שיתוף הפעולה לא יוכרעו ברגע חתימת ההסכם, כי אם בתהליך ארוך שנים ורצוף מהמורות. מבחנו הגדול של הסכם השלום לא יהיה בקיומן של נציגויות דיפלומטיות או בביקורים הדדיים, אלא בשאלה כיצד יתנהלו בכירי הממשל הסעודי והישראלי בעתות משבר מדיניות, ביטחוניות ופוליטיות-דתיות, ואיזה חותם יותיר המשבר על יחסיהן.

בעת הנוכחית מוקדם לדעת האם ההתקרבות המדוברת בין ישראל לערב הסעודית מסמנת מגמה שעתידיה להוביל לשינוי דרמטי בדפוס היחסים ביניהן, או שמא מדובר בשיתוף פעולה שהוא תוצר של הנסיבות האסטרטגיות הנוכחיות. בין אם כך ובין אם אחרת, אולי יש בכך איתות לישראל בדבר הדחיפות בצורך להדק את קשריה עם ערב הסעודית, גם אם נדרשת הגמשה בעמדות הישראליות בסוגיות מורכבות בזירה הפלסטינית. לעת עתה נראה כי אין מנהיגות ישראלית שתיאות להתגמשות ביחס לתביעות הפלסטיניות, כשם שאין מנהיגות פלסטינית שתקבל, ולו גם באופן חלקי, את התביעות הישראליות. ללא נכונות אמתית להתגמשות מדינית מצד ישראל והפלסטינים, מאמרים מסוג זה העוסקים בנורמליזציה בין ישראל וערב הסעודית, יישארו על מדפי ההיסטוריה.